

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“

БЛАГОЕВГРАД

Факултет: Стопански факултет

Катедра: Туризм

Райна Атанасова Пашова

**ЕФЕКТИВНАТА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ПРИ
УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд за присъждане на
образователна и научна степен „Доктор“
по докторска програма
„Икономика и управление на туризма“ в ПН 3.9 Туризм

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ

Проф. д-р Мария Станкова

БЛАГОЕВГРАД

2020

Дисертационният труд е разработен от докторант задочна форма на обучение в катедра „Туризм“ при Стопански факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград по Заповед № 1540/03.07.2017 г. на Ректора на ЮЗУ „Неофит Рилски“.

СЪДЪРЖАНИЕ

I.	ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	5
1.	Актуалност на темата.....	5
2.	Обект и предмет на изследването.....	8
3.	Цел и изследователски задачи.....	9
4.	Методология на изследването.....	10
5.	Основна изследователска теза и подтези на изследването в дисертационния труд.....	11
6.	Ограничения на изследването.....	12
7.	Научна новост и полезност.....	12
II.	СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	14
1.	Структура на дисертационния труд.....	14
2.	Съдържание на дисертационния труд.....	14
III.	СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	16
	ПЪРВА ГЛАВА.....	16
	ВТОРА ГЛАВА.....	24
	ТРЕТА ГЛАВА.....	38
IV.	ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	56
V.	СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	58
VI.	ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	59

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата

Традиционният подход на растеж, основан на използването на природните ресурси без да се отчита тяхната ограниченост, днес дава своите резултати, довеждайки до глобална „криза на ресурсите“, заплаха от недостиг и повишаване на цените на стоките и услугите от първа необходимост. Безспорно, човешката дейност в хода на еволюцията на цивилизациите, е преобработила планетата и е причинила масово измиране на видове. Затова и към настоящия момент девствената природа е сред най-редките ценности в света. Поставяйки я във фокуса на внимание, политици, икономисти, учени, специалисти и екоактивисти се стремят да развият и прилагат политически, икономически и социо-културни модели, при които се залага устойчив подход, а богатството може да се създава без да се вреди на околната среда.

Един от най-бързо развиващите се сектори на икономиката – туризмът, има решаваща роля в подобряване на възможностите за икономическо развитие в глобален и регионален аспект. Съвременният облик на туризма, като социален феномен, обхваща не само свободното движение на хора, но и оползотворяването на свободното време, като той може да бъде и основно средство за осъществяване на връзка с природата. Ето защо, чрез него е напълно възможно да се постигне устойчиво развитие, при отчитане на зависимостта му от услугите, получавани от здравите екосистеми и биологичното разнообразие.

Туризмът има важно икономическо значение¹, генерирайки приходи, които стимулират редица допълващи сектори като търговия, транспорт, реклама, производство свързано с туристическата локализация и др.

¹ Бъчваров, М., Тончев, Цв. Основи на туризма, издателство „Тилиа“, София, 1996, с. 6-7

Защитените територии като национални паркове и резервати, покриват повече от 12% от земната площ на света². Обектите на природното наследство, както в националните паркове, така и в други категории защитени територии, играят важна роля за опазването на чувствителните екосистеми. Независимо от техния статус, те по дефиниция са земи или водни площи, за които се предполага, че са изправени пред заплахи сега или в бъдеще, в следствие на въздействието, което им оказва човешката дейност. Обикновено основната цел на управлението е устойчиво да се запазят качествата и характеристиките, които се съдържат в тези територии на природното наследство по такъв начин, че ползите, които те предоставят (независимо дали са екологични, икономически, научни или културни) да могат да бъдат използвани продължително време или в най-добрия случай безкрайно³. Така защитените територии по подразбиране осигуряват концепцията за устойчиво развитие.

Същевременно, до момента в България при все че са налични планове за управление на защитените територии и е разработен адекватен управленски модел за развитие на устойчив туризъм⁴, такъв все още не е внедрен успешно в тях. Въпреки това нарастващото търсене и посещение на такива природни територии⁵ изисква прилагането на подходяща концепция за управление на тези области, за да може тяхната устойчивост да бъде гарантирана. По този начин,

² Chape, S & Harrison, J & Spalding, Mark & Lysenko, Igor, Measuring the extent and effectiveness of protected areas as an indicator for meeting global biodiversity targets, *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences.* 360, 2005, p. 443-455.

³ Нам SH, Sutherland DS, Meganck RA., Applying environmental interpretation in protected areas of developing countries: problems in exporting a US model. *Environ Conserv.* 20(3), 1993, p. 232-242.

⁴ Кирилов Ст., Усъвършенстване на устойчивото управление на туризма, Изд. „ЧВУ „Колеж по туризъм“, Благоевград, 2018, с. 215-264 ;

⁵ Bushell R., Balancing conservation with visitation in protected areas. In: Buckley R, Pickering C, Weaver D, editors. *Nature-based tourism, environment and land management.* Wallingford: CABI International., 2003, p. 197.

чрез прилагане на модела за устойчивост в недалечно бъдеще неминуемо ще се предлагат туристически продукти с по-високо качество⁶.

Концепцията за устойчив туризъм става все по-често срещана в туристическата индустрия през последните няколко години. Тя възниква във време на сериозни и повсеместни глобални проблеми, особено що се отнася до унищожаване на околната среда и увеличаване на бедността. Тя е както синтез, така и компромис. Тя е едновременно източник на ползи и неясноти за всички, които работят върху идеите и усилията за постигане на глобален баланс в развитието на обществото и икономиката и нуждите на околната среда.

Общоприетата концепция за устойчивото развитие за пръв път е дефинирана в доклада „Нашето общо бъдеще” от 1987 г. на Световната комисия по околна среда и развитие, известна като комисията „Брунтланд” (на името на нейния тогавашен председател Гру Харлем Брунтланд). Там е записано, че устойчивото развитие е *„развитие, задоволяващо потребностите сега, но без да се поставят под заплахата възможностите за задоволяване на потребностите на бъдещите поколения”*. Може би неотложността, предизвикана от доклада Брунтланд⁷, относно необходимостта от постигане на устойчивост в световен мащаб е насърчила изследователите да търсят всякакви източници на потенциална помощ за постигането на устойчиво развитие . По този начин, докато много от учените все още работят върху определението за устойчивост и го прецизират, други се стремят към намирането на решения. В тази връзка съществуват редица инструменти за управление, които се стремят да сведат до

⁶ Stankova, M., Facing the Challenges of Sustainability: The Case of Bulgarian Tourism, Chapter 16 in Destination Competitiveness, the Environment and Sustainability (Ed. Andres Artal-Tur, Metin Kozak) CABI Tourism Management and Research Series, 2015, p. 203-204

⁷ WCED, SPECIAL WORKING SESSION. „World commission on environment and development.“ Our common future 17, 1987, p. 1-91.

минимум въздействието на туристите върху околната среда. Един такъв инструмент е *интерпретацията на околната среда*.

Терминът „*Интерпретация*“ има широк спектър от значения за хората, въз основа на техния произход, обучение или опит в интерпретацията като професия. Една от дефинициите, която се е утвърдила във времето за понятието интерпретация е на организацията Interpretation Canada, формулирано през 1976 год., което гласи:

*„Интерпретацията е комуникационен процес, предназначен да разкрие значенията и взаимоотношенията на нашето културно и природно наследство чрез ангажиране с обекти, артефакти, пейзажи и обекти“*⁸.

Ръководейки се от думите на Фрийман Тилдън, смятан за „баща на интерпретацията“, че: *„интерпретацията е растеж, чиято ефективност зависи от редовното подхранване чрез правилно насочени и експертни изследвания,“*⁹, се налага необходимостта да се проучи развитието и прилагането на интерпретацията в България и в частност в националните и природни паркове, където тя да бъде анализирана по-задълбочено, да се открие нейната специфика и да се провежда целенасочена политика за повишаване на нейната ефективност.

Темата е актуална за България, защото все още няма утвърдени практики за прилагане на интерпретация, както и измерване на нейната ефективност, така че всяка научна разработка по тази тема ще допринесе за нейното развитие.

2. *Обект и предмет на изследването*

Обект на изследването в настоящия дисертационен труд е интерпретацията в контекста на устойчиво туристическо развитие,

⁸<https://interpretationcanada.wildapricot.org/page-18058> (посетен на 26.09.2019 г.)

⁹ Tilden F., *Interpreting our heritage*, 2008, с. 27

като важен фактор за осигуряване на устойчивост на туризма, осъществявана в националните и природни паркове в България на примера на избрана дестинация - Природен парк „Рилски манастир“.

Предмет на изследването са възможностите на ефективната интерпретация в защитените територии на България. Проучени са възможностите за реализиране на ефектите от интерпретацията, чрез разработване и прилагане на модел за ефективна интерпретация. С оглед на тях се идентифицират насоки за прилагане на съществуващите управленски практики за интерпретация на защитените територии.

3. Цел и изследователски задачи

Основна цел на дисертационния труд е на базата на теоретични и емпирични изследвания да се проучат ефективността на интерпретацията, осъществявана от експертите в защитените територии, като база за концептуализиране на нарочен модел в конкретиката на природните и национални паркове в България, във връзка с устойчивото туристическо развитие. С оглед на това, се анализират международния опит, силните и слаби страни в предоставянето на интерпретация, както и нуждите от обучение по отношение на интерпретативни техники за водачи-интерпретатори у нас.

Реализацията на целта се постига, чрез решаването на следните **изследователски задачи**:

1. Идентифициране и анализ на терминологичния апарат и проучване на теоретичната мисъл относно интерпретацията на околната среда, специфичните ѝ характеристики и тенденции за развитие в контекста на устойчивото развитие на туризма;

2. Проучване на същността, особеностите и състоянието на интерпретацията в България и по-конкретно в защитените територии – национални и природни паркове;

3. Концептуализиране и адаптиране на система от критерии, показатели и методика за анализ, оценка и подобряване на ефективността на интерпретацията в защитените територии в България;

4. Разработване и апробиране на модел за ефективността на интерпретацията, прилагана в защитените територии в България;

5. Дефиниране на насоки за прилагане на съществуващи управленски практики за интерпретация в защитените територии в България.

4. Методология на изследването

Избраната методология на изследване е съобразена с изведената изследователска цел. Комплексен по своя характер, методологическият апарат борови с количествени и качествени методи. По-конкретно, той включва преглед на нормативната уредба и специализираните публикации по темата, както и ползва методите на наблюдението, експертната оценка, синтеза и SWOT анализа. По този начин се определя отреденото място на интерпретацията в управленските документи на защитените територии в България, каквито са плановете за управление на националните и природни паркове.

Методът на анкетното проучване е приложен по отношение на изследването на нагласите на туристите към интерпретацията при природно-базирания туризъм, а качественият метод на дълбочинното интервю е приложен за идентифициране на проблемите за прилагането на интерпретацията в защитените територии и необходимостта от обучение. В проучванията са използвани данни от Националния статистически институт – София. Анализът на резултатите се извършва с помощта на софтуерните продукти на Excel Pivot и IBM SPSS Statistics. Методиката за синтез се прилага към заключенията и обобщенията, за да очертае някои основни подходи за управление на устойчивото развитие на туризма в защитените

територии и да повиши интереса и участието на туристите, както и да се набележат бъдещи мерки за развитие, които да доведат до успешното прилагане на интерпретацията при развитието на иновативни туристически услуги в отделните области на страната.

5. *Основна изследователска теза и подтези на изследването в дисертационния труд*

В настоящия дисертационен труд е застъпена **тезата**, че интерпретацията е ефективен инструмент на устойчивото развитие, малко позната е в България и съществува обективна необходимост от изясняване на проблематиката, по отношение разбирането и прилагането на ефективна интерпретация в защитените територии от категорията на национални и природни паркове.

Основната изследователска теза се разкрива чрез декомпозиране в следните подтези:

Подтеза 1: Прилагането на интерпретация в защитените територии създава условия за повишаване ефективността на комуникацията с туристите.

Подтеза 2: Туристите и посетителите на защитени територии не са запознати с туристическата интерпретация.

Подтеза 3: Съществува необходимост от осигуряването на продължаващо образование и обучение по интерпретативни техники за експертите в парковите администрации, които извършват дейности като водачи –интерпретатори.

Приема се презумцията, че защитените територии на България притежават изключително висок потенциал като устойчива туристическа дестинация. Разработването и адаптирането на модел за ефективна интерпретация ще позволи в рамките на защитените територии да се разкрият неоползотворените възможности за туристическо развитие, като в резултат се постигне цялостен социално-икономически ефект в контекста на устойчивостта.

6. Ограничения на изследването

На първо място като ограничение може да бъде посочена липсата на издадена литература и информация в България за основите на природната интерпретация, техники и похвати за прилагането ѝ и въздействията, които тя може да окаже върху посетителите, с цел опазване на природните ресурси, повишаване на удовлетвореността на посетителите, като и необходимостта им да научат нови неща по време на почивката си.

На второ място като съществено ограничение в хода на настоящото изследване трябва да се посочи липсата на статистическа информация, която е необходима за извършването на сравнителен анализ по отношение на практикуването на природен туризъм в защитените територии. Такава информация липсва както на национално, така и на регионално ниво.

На следващо място липсата на работещи методологии за извършване на мониторинг на посетителския поток в по-голямата част от защитените територии в България, респективно води до липса на базови данни, което от една страна сериозно възпрепятства възможността да се обхване цялостната картина, а от друга създава затруднения относно осъществяването на изследвания за влиянието на туристическия поток върху отделните територии.

7. Научна новост и полезност

Към настоящия момент съществуват не много изследвания, свързани с ефекта от прилагането на интерпретация в туризма. В процеса на глобализация, ограниченост, уязвимост и застрашеност на природните ресурси и все по-голям туристически и икономически натиск върху отделни туристически дестинации, все повече ще нараства интересът към възможностите, които се предоставят от развитието и прилагането на техники за интерпретация, която да е ефективна, а това от своя страна ще насърчава и инвестиционната и

предприемаческа активност на населението в районите в и около защитените територии в България с оглед постигане и поддържане на устойчивост.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Структура на дисертационния труд

Настоящият дисертационен труд е структуриран в съответствие с поставените основна цел и задачи, избрания предмет и обект на изследване. Неговият обем е 297, от които 9 страници въведение, 205 страници основен текст, структуриран в три глави и заключение, и 74 страници от които справка за приносите в дисертационния труд, 10 приложения и списък на използваната литература, състояща се от 201 информационни източника - 25 на кирилица, 94 на латиница, 27 нормативни, програмни и стратегически документи и 55 интернет източника.

2. Съдържание на дисертационния труд

УВОД

ПЪРВА ГЛАВА

Дефинитивни характеристики на устойчивостта в контекста на туризма

1. Параметри на устойчивостта и устойчивото развитие
2. Последици от развитието на туризма за света (осмисляне на позитивните и негативни последици от развитието на туризма)
3. Институционална рамка на устойчивостта в туризма

ВТОРА ГЛАВА

Методологични особености при изследване на интерпретацията при природно базираня туризъм

1. Концептуални особености (в терминологично отношение) на интерпретацията

2. Историческа перспектива на интерпретацията при природно базирания туризъм в националните паркове в света и България
3. Методи за анализ и оценка на ролята на интерпретацията и ефекти от въздействието ѝ при природно базирания туризъм

ТРЕТА ГЛАВА

Постигане на устойчивост на туристическия интерес чрез интерпретацията за избрана туристическа дестинация

1. Управление на посетителите и на ефектите, оказвани от тях върху средата
2. Анализ и оценка на ролята на интерпретацията
3. Модел за ефективна интерпретация в защитените територии

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Справка за приносите в дисертационния труд

Списък на приложенията

Приложения

Използвана литература

III. СИНТЕЗИРАНО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ПЪРВА ГЛАВА ДЕФИНИТИВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА УСТОЙЧИВОСТТА В КОНТЕКСТА НА ТУРИЗМА

В първа глава на дисертационния труд в детайли е Разгледана е в детайли концептуалната рамка на устойчивото туристическо развитие, като е извършен преглед на основите параметри на устойчивостта и устойчивото развитие. Представени са теоретико-методологически въпроси, свързани с дефинитивните характеристики на устойчивото развитие в контекста на туризма. Същевременно е направен преглед на параметрите на устойчивост, заложиени в основните цели на Европейския съюз, респективно на България като в детайли са разгледани регламентите, пряко касаещи устойчивото развитие, опазването на околната среда, както и устойчивият туризъм.

Извършен е преглед на литературата, която изследва въздействията на туризма. Проследени са последиците за света от развитието на туризма, както на база на редица примери от различни държави по света са формулирани както положителни, така и отрицателни социално-културни въздействия на туризма.

Обърнато е внимание на състоянието и тенденциите по отношение на устойчиво развитие на страната като цяло и в частност изпълнение на стратегиите за устойчиво развитие на местно и национално ниво. Устойчивият туризъм е дефиниран като инструмент за постигане на устойчиви ефекти На първо място е извършен анализ на появата на словосъчетанието *устойчиво развитие*, разглеждайки го като сложно понятие, което през годините си е спечелило както поддръжници, така и противници.

Според Едмунд А. Шпиндлер (Edmund A. Spindler) понятието *устойчиво развитие* е сравнително ново, но с дълга история и всеки,

който иска да постигне напредък, трябва да работи по устойчив начин¹⁰. Немският експерт по устойчивост Улрих Гробер (Ulrich Grober) търси признаци на устойчивост в по-ранните епохи и на западните култури. Устойчивостта за първи път е формулирана като принцип в германското горското стопанство през 18-ти век. Първата писмена мисъл за устойчивостта идва от саксонския главен ръководител на минното управление (Oberberghauptmann) Ханс Карл фон Карловиц (Hans Carl von Carlowitz), който през 1713 година публикува книгата „Sylvicultura Oeconomica“. Това, което прави творбата на Ханс Карл фон Карловиц още по-забележителна, е фактът, че тя е написана с икономически поглед. Още тогава е станало очевидно и е било признато, че гората не може да бъде спасена само и единствено от горското стопанство, а само от икономиката като цяло. Тези принципи на устойчивост респективно на устойчиво развитие са надхвърлили рамките на горите и горското стопанство и са се насочили към други глобални екологични проблеми, като по този начин са се превърнали в основен ръководен принцип във всички икономически и социални сектори.

За първи път терминът „устойчив“ се използва в съвременния си смисъл през 1972 г. в първия доклад на Римския клуб¹¹, озаглавен „Границите на растежа“¹². В него работен екип, координиран от Денис и Донела Медоус (Dennis and Donella Meadows) разработва модел за изследване на алтернативните бъдещи развития на света, базирани на компютърно моделиране на динамиката на системата. Проучването

¹⁰ Jenkins, I. & Schröder, R., . Sustainability in tourism: A multidisciplinary approach. 10.1007/978-3-8349-7043-5, 2012, p. 9-10

¹¹Международна обществена организация, създадена през 1968 г., с цел да обедини представители на световния политически, финансов, културен и научен елит. Чрез своите доклади, тя привлича вниманието на световната общественост върху глобалните проблеми на развитието.

¹² <https://www.clubofrome.org/report/the-limits-to-growth/> (посетен на 30.08.2019)

изследва промените във времето на пет стойности¹³, като обхваща период между 1900 г. и една хипотетична година 2100 г..

Заклученията в доклада са драматични. Накратко, в една затворена система като Земята е невъзможно населението, производството на храни, индустриализацията, експлоатацията на природните ресурси и замърсяването на околната среда да продължат да се развиват в експоненциален растеж, без ранно или късно да се сринат и да доведат до колапс¹⁴.

Посланието на „Границите на растежа“ довежда до сериозен обществен дебат през следващите десетилетия.

Според Рандерс (Jorgen Randers) - един от авторите на доклада, изглежда много малко се знае, че „Границите на растежа“ е анализ на дванадесет възможни сценария за бъдещото развитие на човечеството от 1972 до 2100 г. и че основното научно заключение на изследването е, че забавянето на вземането на решения в световен мащаб ще доведе до превишаване на планетарните ограничения на човешката икономика, преди растежът на екологичния отпечатък на човека да се забави. Веднъж попаднало в полето на неустойчивост, човешкото общество ще бъде принудено да намали процента на използване на ресурсите, както и процента на излъчване на вредни емисии. Това може да се случи само по два начина, чрез „*управлявано намаляване*“, организирано и осъществено от човечеството, или чрез „*колапс*“, причинен от природата или от пазара. Единственото нещо, което не може и не бива да се случи е световното общество да остане завинаги в състояние на неустойчивост, като всяка година използва повече от природата, отколкото тя може да произведе за тази година.¹⁵

¹³ Стойностите са: Население, хранителни ресурси, индустриализация, невъзобновяеми ресурси, замърсяване.

¹⁴ Докладът предвижда това да се случи около втората половина на двадесет и първи век (2100 г.).

¹⁵ Jorgen Randers, The Real Message of The Limits to Growth. A Plea for Forward-Looking Global Policy | GAIA 21/2 (2012): 102 –105

Направеният хронологичен преглед на всички по-важни събития, свързани с устойчивото развитие от зараждането му до наши дни, показва че човечеството продължава неуморно да работи, за да въвлече цялото човешко общество, от управляващите, чрез политиките, до всеки индивид по отделно в процеса на устойчивото развитие. Още през 1987 г. Комисията Брунтланд призовава човечеството към „нова ера за икономическо развитие, безопасно за околната среда“. Сега 32 години по-късно, този призив звучи още по-актуално, особено след излизането на новите данни на Световната мрежа¹⁶ за екологичен отпечатък (Global Footprint Network), които сочат, че за първите седем месеца от началото на 2019 година човечеството е изразходвало „бюджета си“ от природни ресурси, които планетата е способна да възстанови в рамките на една година х. То показва, че ние поддържаме този дефицит не само с изчерпване на запасите от ресурси чрез свръхулов и изсичане на горите, но и чрез натрупване на отпадъци – като например въглероден диоксид в атмосферата, който екосистемите не могат да поемат. В детайли е разгледан методът, по който се изчислява датата на екологичния дълг.

Устойчивото развитие е залегнало и като една от основните цели на Европейския съюз (ЕС). Концепцията за устойчиво развитие се отнася до политика на развитие, чиято цел е задоволяване на икономическите, социалните и екологичните потребности на обществото в краткосрочен, средносрочен и, преди всичко, дългосрочен план.

Съобразно поставените задачи в изследването са анализирани основните нормативни документи на Европейския съюз, които регламентират неговите ангажименти с политики за устойчиво развитие. Според чл. 3 от Договора за Европейския съюз се предвижда, *inter alia* (наред с другото), че „Съюзът работи за устойчивото развитие на Европа, основаващо се на балансиран

¹⁶ <https://www.footprintnetwork.org/our-work/ecological-footprint/>(посетено на 28.09.2019)

*икономически растеж и ценова стабилност, силно конкурентна социална пазарна икономика, насочена към пълна заетост и социален прогрес и високо ниво на защита и подобряване на качеството на околната среда. Той насърчава научния и техническия прогрес.*¹⁷

Тези принципи включват трайната необходимост от поощряване на икономическия просперитет, основан на иновационна, конкурентоспособна и екологично ефективна икономика, опазване на околната среда и подобряване на качеството ѝ, насърчаване на справедливостта и социалното сближаване в солидарност с останалата част от света.

Задълбочено е изследвано устойчивото развитие на България, което също е приоритетна тема. Още преди присъединяването на страната към ЕС е създаден силен набор от инструменти и области на икономическа подкрепа и развитие, с цел да се насочи финансиране от ЕС за България към конкретни приоритети и цели¹⁸. Следването на посоката на устойчиво развитие продължава още по-интензивно, особено след присъединяването на България през 2007 година, като пълноправен член на Европейския съюз, когато е наложително синхронизиране на националното законодателство с европейските норми и стандарти.

За анализиране на устойчивото развитие на България в детайли са изследвани следните индикатори:

- ⇒ *Темп на растеж на Брутният вътрешен продукт (БВП);*
- ⇒ *Здравео на нацията, условия на живот и степен на грамотност;*
- ⇒ *Делът на предадени за рециклиране битови отпадъци;*
- ⇒ *Степен на гарантиране на устойчивостта на околната среда;*

¹⁷ [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri= CELEX:12016ME/TXT&from=BG](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:12016ME/TXT&from=BG) (посетен на 08.09.2019)

¹⁸ Dimitrov, P., Economic Effects of the Membership of the Republic of Bulgaria in the European Union. 2018, DOI 10.17803/2313-5395.2018.1.9.209-221.

В резултат на извършените анализи са очертани основните проблеми, които съпътстват устойчивото развитие на страната, между които проблемите на околната среда и здравето на нацията, изведени като едни от най-наболелите въпроси. Неустойчивите модели на потребление и производство, които водят до увеличено използване на природни ресурси, до образуване на повече отпадъци и същевременно до нарастване на нуждите от транспорт и инфраструктура за транспортиране и обезвреждане. С увеличаването на повторната употреба и рециклирането по-устойчивите модели на потребление биха намалили потребностите от суровинни източници и съответно и натиска върху околната среда. Не на последно място, един от най-важните проблеми, които оказват сериозно въздействие върху устойчивото развитие на една страна е степента на грамотност на младото поколение. В тази връзка по повод откриването на Световната конференция за образование за устойчиво развитие в Нагоя, Япония (2014 г.), тогавашният генерален директор на ЮНЕСКО - Ирина Бокова поставя образованието на първо място, като условие за изграждане на основите за траен мир. Тя заявява, че образованието е начинът, по който могат да се свържат отделните социални, икономически и екологични аспекти на устойчивото развитие.

Във втора точка на първа глава се представят последиците от развитието на туризма за света на базата на редица примери от различни туристически дестинации. Направен е преглед на литературата, която изследва въздействията на туризма, като фокусът е поставен върху осмислянето както положителните, така и на отрицателни социално-културни въздействия.

От една страна туризмът може да подобри например местния живот чрез по-добра местна инфраструктура и общо устройство (с цел поддържане на туризма), което води до подобряване на здравеопазването, образователните ресурси, възможностите за работа

и нивата на доходите¹⁹. Също така туризмът може да помогне за намаляване на бедността в най-слабо развитите страни, тъй като дори неквалифицираните работници в отдалечени райони могат да намерят работа в тази разнообразна и трудоемка индустрия²⁰. Освен това в развиващите се страни развитието на туризма създава ползи за социалната култура на приемащите общности. Социокултурната стойност на туризма може да включва повишено чувство за идентичност на общността, засилено чувство за обвързване с местната среда и увеличен социален капитал след увеличаване на туристите²¹.

От друга страна обаче, в последно време заплахите на туризма за световното наследство на определени райони, особено в развиващите се страни получават все повече внимание. Живопис, архитектура и културно многообразие са основни туристически атракции на обектите на наследството. Въпреки това, свръх експлоатацията или лошото управление на туризма може да навреди на целостта на обектите, присъщите им свойства и значителни характеристики. Например, все по-голям брой природни обекти на световното наследство в развиващите се страни са застрашени от бързото развитие и насърчаване на туризма.

Всички тези въздействия, произтичащи от туризма са сложни за количествено определяне и изчисляване, като характерно за тях е, че възникват бавно, с течение на времето по незабележим начин. В тази връзка промените в нормите и ценностите в краткосрочен план са

¹⁹ Zaei, M.E.; Zaei, M.E. The impacts of tourism industry on host community. Eur. J. Tour. Hosp. Res., Vol.1, 2013, pp. 12–21.

²⁰ Saner, R., Yiu, L., Filadoro, M. Tourism Development in Least Developed Countries: Challenges and Opportunities, Angelo A. Camillo „Handbook of Research on Global Hospitality and Tourism Management”, IGI Global Publ., Hershey, Penn. 2015, chapt. 13, pp 234-261.

²¹ Ramos, H., Stoddart, M.C., Chafe, D. Assessing the tangible and intangible benefits of tourism: Perceptions of economic, social, and cultural impacts in Labrador's Battle Harbour Historic District. Isl. Stud. J. 2016, 11, pp. 209–226.

очевидни, но има и по-дългосрочни и постепенни промени в ценностите, вярванията и културните практики на обществото²².

В края на първа глава, в точка трета, е поставена институционалната рамка на устойчивостта в туризма, като на първо място се дава отговор на въпроса, какво всъщност представлява устойчивият туризъм? Световната туристическа организация го определя, както следва:

„Устойчивото развитие на туризма отговаря на нуждите на настоящите туристи и приемащите региони, като същевременно защитава и увеличава възможностите за бъдещето. Предвижда се да води до управление на всички ресурси по такъв начин, че да могат да бъдат удовлетворени икономическите, социалните и естетическите нужди, като се поддържа културна цялост, основни екологични процеси, биологично разнообразие и системи за поддържане на живота...“

С други думи, устойчивият туризъм може да доведе до същите печалби като конвенционалния туризъм, с разликата, че повече от тези печалби остават на местната общност. Освен това спомага за опазването на природните ресурси и културата на региона. В резултат устойчивият туризъм носи ползи или възможности за бъдещето в дългосрочна перспектива. Устойчивият туризъм съзнателно се стреми да минимизира отрицателните въздействия на туризма, като същевременно допринася за опазването и благосъстоянието на общността, както икономически, така и социално²³.

В самия сектор на туризма осведомеността относно проблемите на устойчивостта се развива значително през последните 30 години. Различните организации имат за цел да се ангажират ефективно по отношение на новото десетилетие на международна

²² Hashimoto, A., *Tourism and socio-cultural development issues*. In *Tourism and Development: Concepts and Issues*, UK, 2002; pp. 202–230.

²³ UNWTO 2013: *UNWTO Tourism Highlights, 2013 Edition* on <https://www.e-unwto.org/doi/pdf>

подкрепя за устойчиво развитие на туризма. Техните роли могат да варират от оглавяване на устойчиви туристически практики, до извършване на изследвания с цел насърчаване на знанието и разбирането на практиките за устойчив туризъм.

От извършеният преглед на нормативната база в България се установява, че развитието на устойчив туризъм е застъпено в голям брой национални стратегии или национални планове в областта на туризма, околната среда, биоразнообразието, устойчивото развитие, горското и селско стопанство, развитието на предприемачеството, регионалното развитие, здравеопазването, в закони от националното законодателство и редица международни конвенции в различни области, по които България е страна. Всички тези нормативни документи са добра предпоставка и възможност за развитие на устойчив туризъм, като се има предвид неговият интердисциплинарен и между секторен характер. В страната от 2009 г. има разработена стратегическа рамка за устойчиво развитие, заложена в поредица от Национални стратегии²⁴.

ВТОРА ГЛАВА

МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСОБЕНОСТИ ПРИ ИЗСЛЕДВАНЕ НА ИНТЕРПРЕТАЦИЯТА ПРИ ПРИРОДНО БАЗИРАНИЯ ТУРИЗЪМ

Във Втора глава на дисертацията са поставени теоретико-методологически въпроси свързани с появата на интерпретацията, проследено е развитието ѝ през годините и ефекта от нейното влияние върху туристите. Анализирани са различни подходи и методи за оценка на интерпретацията и нейното въздействие, в следствие на което е предложена методология на изследване, съобразена с

²⁴ Mateev, G., Kirilov, S. Opportunities for complex alternative tourism in the southwestern region of Bulgaria. Improving micro and macro competitiveness – problems and possible solutions, University of Nis, Serbia, 2017, p. 222-237

поставената изследователска цел, боравеща с количествени и качествени методи.

Съобразно поставените задачи в изследването в първа точка е анализирано понятието *интерпретация*, като същевременно е направен опит за изясняване на някои концептуални особености в терминологично отношение.

Един от съществените проблеми в научните изследвания често пъти, е не еднозначното дефиниране на заимствани или въведени от съответните автори понятия и оттук неизбежните различия в разбирането им. Тъй като интерпретацията е все още ново понятие за нашата страна, в българската научна литература почти не се срещат аналогични на английските понятия. В тази връзка възниква необходимостта от изясняване на терминологичния апарат, използван в сферата на туристическата интерпретация, което е направено от автора, без претенции за универсалност и изчерпателност. Тяхното дефиниране в случая цели единствено по-пълно и еднозначно разбиране на изследването и то само в оперативен план.

Интерпретацията е много повече от информация. Това е информация, която е била оформена или изваяна от процеса на подбор, от процеса на представяне, от контекста, в който тя е обявена, от източника, от който тя е част, от посетителите, които го преживяват, от социално-културните кодове, вградени в информацията и т.н.

Терминът „*интерпретация*“ идва от латински и означава общо превод, интерпретация. В речниците на немски език тази дума означава „тълкуване, обяснение, тълкуване (на текстове), а също и художествено възпроизвеждане на музика“²⁵. В англо-американското езиково пространство интерпретацията може да се разбира и като

²⁵ <https://www.duden.de/suchen/dudenonline/interpretation> (посетен на 16.07.2018)

процес на превод. Най-краткото обяснение за понятието е дадено от Сам Хам (Sam Ham)²⁶, което гласи че **интерпретацията е просто подход към комуникацията** (общуването). Повечето хора мислят за нея като за процес, чрез който даден човек превежда от един език на друг, например от испански на английски или от английски на испански.

Обобщавайки твърденията, от една страна на Сам Хам, а от друга страна интерпретацията е „структуриран подход за улесняване на процеса на учене“, което се квалифицира като образователна дейност²⁷, стигаме до извода, че интерпретацията може да се дефинира като: **комуникационен подход, при който се предават тематични послания към посетителите в структурирана форма, водещ до неформалното им образование по определени теми.**

Понякога, поради бариери в комуникацията, е необходим интерпретатор, за да завърши процеса на комуникация.

Практиките на интерпретацията на околната среда съществуват отдавна, въпреки че използването на термина интерпретация според Алдридж (Aldrige)²⁸ започва доста по-късно. Той поставя силен акцент върху ролята на интерпретацията като инструмент за насърчаване на опазването на природата.

През 30-те години на миналия век в Националните паркове на САЩ вече се предлагат първите интерпретативни програми с подкрепата на природозащитни организации и администрацията. След Втората световна война идеята и философията на интерпретацията

²⁶ Ham, S., Environmental Interpretation: A Practical Guide for People with Big Ideas and Small Budgets, 1992, p.3

²⁷

http://www.interpretingheritage.eu/sites/default/files/InHerit_News_1.pdf(посетен на 03.07.2019)

²⁸ Aldridge, D., Principles of Countryside Interpretation and Interpretive Planning. 1975, p. 6

получават нов тласък и се налагат като ключов подход в новосъздадените северноамерикански паркове. През 1957 г., след публикуването на труда на Фрийман Тилдън (Freeman Tilden), „Интерпретиране на нашето наследство“, екологичната интерпретация добива още по-голяма популярност и извън САЩ. На тази основа са разработени и първите интерпретативни програми на Галапагоските острови. Понастоящем развитието на интерпретационната философия и техники включва не само тези, свързани с природните територии, но и целия спектър от културни, художествени, исторически и социални аспекти, които съставляват наследството на дадено място, регион или държава и които трябва да бъдат запазени за бъдещите поколения. А в процеса на разработване на теоретични пререквизити се включват автори от Европа, Латинска Америка, Азия и Австралия. В България, като туристическа страна, все по-често също се говори за интерпретацията, нейната роля в туристическото предлагане и евентуално очаквани ефекти по отношение на устойчивостта.

Във втора точка на тази глава в историческа перспектива е разгледана интерпретацията, в условията на природно базиран туризъм в националните паркове по света и България. Схематично и в хронологичен ред са изброени личностите и по-важните събития, които са повлияли развитието на интерпретацията от създаването и до наши дни. Сред тях несъмнено се появяват имената на Енъс Милс (Enos Mills), Джон Мюър (John Muir) и Фрийман Тилдън (Freeman Tilden) и др.

През 1872 г. Йелоустоун е обявен за първият национален парк в света. В същото време и много преди създаването на Йелоустоун, ранните концесионери и други, живеещи и работещи в тези области, насърчават, комуникират и правят опити да свързват хората с това място. По-късно войниците на американската армия, които управляват Националния парк Йелоустоун, още преди създаването на Национална паркова служба (National Park Service) през 1916 г., разказват за уникалните характеристики и ресурси на посетителите на парка.

Една от най-често цитираните фрази в цялата интерпретационна литература²⁹, която илюстрира нейната същност е: „Чрез интерпретация, разбиране; чрез разбиране, признателност; чрез признателност, защита“. Интерпретацията работи като чрез нейните похвати успява от спецификата на дадено място да създаде връзки към по-универсални идеи, след което чрез вграждане на тези специфики в смислен контекст да се получи разбиране у посетителите. Интерпретацията също се опитва активно да включи аудиторията, като свързва съдържанието, което представя с техните лични знания, интереси, чувства и ценности. Целта ѝ е посредством насърчаване на откритията, които аудиторията прави, да ангажира сетивата и мислите им.

Основата в разбирането на интерпретацията е дадена още през 1957 год., когато Фрийман Тилдън формулира така наречените „Принципи на интерпретацията“. Той разработва шест принципа на интерпретацията, които и до днес вдъхновяват и ръководят хората, които са превърнали интерпретацията в своя професия.

1. *Всяка интерпретация, която не свързва по някакъв начин изложеното или описаното с личния опит на посетителя би била стерилна.*
2. *Информацията сама по себе си не е интерпретация. Интерпретация е прозрението, основано на информацията. Но това са съвършено различни неща. Освен това всяка интерпретация включва в себе си информация.*
3. *Интерпретацията е изкуство, което комбинира много изкуства, независимо дали представяните материали са научни, исторически или архитектурни. Всяко изкуство може в някаква степен да бъде преподавано.*

²⁹ Ham, S. From Interpretation to Protection: Is There a Theoretical Basis?. Journal of Interpretation Research. 14., 2009

4. *Основната цел на интерпретацията не е обучението, а провокацията.*
5. *Интерпретацията трябва да бъде насочена към представяне на цялото, а не на отделна част от него. Тя трябва да бъде адресирана към човека в неговата цялост, а не към определена фаза от неговото развитие.*
6. *Интерпретацията адресирана към децата /например до 12 годишна възраст/ не трябва просто да бъде „олекотен вариант“ на интерпретацията за възрастни, а би трябвало да следва фундаментално различен подход. В най-добрия случай, тя трябва да изисква отделна програма.“*

Същевременно освен принципите на интерпретацията е важно да бъдат разгледани и нейните основни качества, които са обобщени от Сам Хам³⁰ и са сведени до четири основни качества на интерпретацията:

Интерпретацията доставя удоволствие

Интерпретацията е съобразена с публиката

Интерпретацията е организирана

Интерпретацията е тематична

На база на тези основни за интерпретацията качества и голям обем от изследвания относно това, как хората реагират на комуникацията, когато тя е добре свършена, С. Хам разработва EROT³¹ рамка за интерпретативна комуникация -. Е, R, О и Т са съкращения за четирите качества (emotional, relevant, organized, thematic), които трябва да притежава интерпретацията, за да постигне

³⁰ Ham, S., Environmental Interpretation: A Practical Guide for People with Big Ideas and Small Budgets, 1992

³¹ Ham, S., Interpretation-Making a Difference on Purpose, Fulcrum Publishing, Golden Colorado, 2013, стр. 27-53

следните две цели: 1) комуникацията предадена чрез интерпретация е успешна, когато привлича и задържа вниманието на публиката достатъчно дълго, за да постигне целта си и 2) постига целите си по убедителен начин и аудиторията разбира темата на интерпретацията.

Според Хам подредбата на буквите в модела не би имала особено значение, защото достатъчно е интерпретацията да притежава тези четири качества. Същевременно обаче той смята, че би било добре Е, R и O да бъдат поставени на предна позиция, защото те ангажират публиката, като улавят и задържат нейното внимание, нещо което за всеки интерпретатор е от критична важност. Те правят процеса на интерпретация приятен (E); правят така, че представените чрез интерпретацията факти да се свържат с неща, които вече имат някакво значение за публиката (R), освен това улесняват аудиторията да продължи да следва интерпретацията без да полага усилия. В процеса на прилагане и развитие на рамката EROT, се налага убеждението, че когато T се добави отпред, вниманието на интерпретатора е съсредоточено върху това как да се приложи ORE по целенасочен и стратегически начин. В следствие на EROT отстъпва място на TORE – модела на тематична комуникация. Темите са особено важни при интерпретацията, защото те са вярвания, а вярванията са гравивните елементи на нагласите и поведението.

Твърдението, че „интерпретацията“ може да създаде вид „разбиране“, което наистина би довело хората да „защитават“ местата, които посещават, намира своята теоретична обоснованост на базата на две теоретични основи: Модел на най-голямата вероятност за убеждаване (Elaboration Likelihood Model-ELM) и Теория на планираното поведение (Theory of planned behavior-TPB). Първият модел разглежда ефекта от различни нива на участие и мотивационни състояния върху убеждението. Основният въпрос на модела е как рекламата убеждава, вземайки предвид разликите в аудиторията на медиите, породени от различията във възможностите и мотивацията за обработка на информация. От друга страна Теорията на планираното

поведение се базира на принципа, че нагласата на индивида към определен тип поведение влияе пряко върху избора му.

Като рамка за представяне на „как и защо“ на интерпретацията може да бъде разгледано следното „Интерпретативно уравнение“

$$(Kr + Ka) + AT = IO$$

където: **Kr** = Познаване на ресурса. Интерпретаторите трябва да познават фактите. Освен това те трябва да знаят и да разбират многото материални, нематериални и универсални понятия, които представляват ресурсите. Предизвикателството пред интерпретаторите е да намерят връзки между осезаемите аспекти на сайта (артефакти, структури, дивата природа, дърветата) и нематериалните идеи, свързани с тези ресурси.

Интерпретаторите трябва да имат познания за фактите и проблемите от миналото и да знаят как да ги свържат с настоящето, да кореспондират адекватно със съвременните условия. Те трябва да разбират противоречията, свързани със съответното туристическо място и да могат да поддържат различни гледни точки. Тази част от уравнението е относима към втория, третия, петия, деветия, единадесетия и тринадесетия от принципите на интерпретацията³².

Ka = Познаване на публиката (туристите). Интерпретаторите трябва да познават своята аудитория. Освен демографските характеристики, тази променлива включва знания за мотивацията, желанията и потребностите на аудиторията. Без предварителни знания за туристите е трудно, ако не и невъзможно, да се достигне по ефективен и смислен начин до тях. Тази част от уравнението е обхваната от първия принцип, както и от шестия, седмия и дванадесетия принцип.

³² Beck, L., Cable, T., Interpretation for the 21st Century: Fifteen Guiding Principles for Interpreting Nature and Culture, Second Edition, 2002

АТ = подходяща технология. Интерпретаторите трябва да изберат възможно най-добрата техника, която да им помогне в комуникацията с аудиторията, така че посланието да бъде правилно предадено и разбрано. Това може да се случи само след като интерпретаторът е определил задоволително „Кг“ и „Ка“ и знае темата и желаните резултати от съобщението. Тази интерпретационна променлива е обхваната предимно от осмия принцип, въпреки че има припокриване и с някои от другите принципи.

Ю= Възможности за интерпретация. Интерпретаторите нямат гаранция, че работата им ще има желанния ефект при всеки посетител. Някои посетители може да се противопоставят или да имат намерение да избегнат изцяло интерпретацията. Най-доброто, което може да се направи в този случай, е да се създадат различни възможности и благоприятни обстоятелства, които да повлияят положително на посетителите.

С оглед на поставените задачи в дисертационния труд на базата на проведения SWOT анализ, детайлно са проучени възможностите и пречките за развитие на туризма в защитените територии на България и използването на инструментариума на интерпретацията. За целта са разгледани Устройствените правилници на Дирекциите на природните и национални паркове в страната и е констатирано, че интерпретацията като дейност, свързана с устойчивото развитие не е засегната в тях, при все тяхната ориентация към осигуряване и опазването на разнообразието на екосистемите.

В трета точка на втора глава подробно са разгледани методите за анализ и оценка на ролята на интерпретацията и ефектите от въздействието ѝ при природно базиран туризъм. Комплексен по своя характер, методологическият апарат борава с количествени и качествени методи. По-конкретно, той включва преглед на нормативната уредба и специализираните публикации по темата, както и ползва методите на наблюдението, експертната оценка,

синтеза и SWOT анализа. По този начин се определя отреденото място на интерпретацията в управленските документи на защитените територии в България, каквито са плановете за управление на националните и природни паркове. Освен това са анализирани и други актуални източници, включващи нормативни и поднормативни документи, национални и регионални стратегии, свързани с развитието на устойчив туризъм, плановете и програми, на които е изготвена база данни. За изследване на състоянието на туризма и интерпретацията в защитените територии на България, е извършен SWOT анализ. По този начин се определя отреденото място на интерпретацията в управленските документи на защитените територии в България, каквито са плановете за управление на националните и природни паркове.

Методът на анкетното проучване е приложен по отношение на изследването на нагласите на туристите към интерпретацията при природно-базиран туризъм. Проведени са две проучвания в два различни времеви периода (с разлика между тях от една година), пространствено ориентирани в Природен парк „Рилски манастир“. Първото анкетно проучване изследва възприемчивостта на туристите по отношение на наличната информация за защитената територия (карти, брошури и информационни табла.), удовлетвореността им от пребиваването на място, мотивацията им да изберат тази дестинация както и заявяване на желание да се върнат още веднъж и да научат нещо ново. Второто проучване е осъществено една година по-късно и обхваща туристи, които са взели участие в интерпретативна програма с водач.

За установяване на ефектите от въздействието на интерпретативната програма върху туристите е използван друг въпросник, основаващ се на базата на метода на Сам Хам и Бети

Уейлер³³. За разработването на този метод, двамата автори правят изчерпателно проучване на съществуващия към момента и описан в литературата опит³⁴ за установяване и оценяване на ефекта, който една интерпретативна програма оказва върху туристите, взели участие в нея. Избраният инструмент е краен продукт, който е получен в резултат на дълъг изследователски процес, включващ идентифициране, подбор, утвърждаване и прецизиране на набор от индикатори за оценка на резултатите от интерпретацията лице в лице, предоставена на посетителите на защитена територия. Основните категории резултати, свързани с въпросите в изследването, са: когнитивни, афективни и поведенчески резултати. Следвайки предложения подход, резултатите от проучването са са подложени на оценка чрез 11 индикатора, които предоставят информация за това, дали хората са се наслаждавали на презентирания интерпретативна програма, какво са чувствали или са мислили за нея по време на представянето ѝ, с какво поведение се ангажират докато проследяват интерпретативната програма и на какво поведение съобщават, че са готови.

Индикатор А: Този индикатор отразява степента, в която предложената интерпретация е повлияла на гледната точка на посетителите за собствения им живот (интерпретация на културно наследство) и оценката им за коренното чувство на свързаност с

³³ Nam, S.H., Weiler, B. Interpretation Evaluation Tool Kit. Methods and tools for assessing the effectiveness of face-to-face interpretive programs, CRC for Sustainable Tourism Pty Ltd., 2005, https://sustain.pata.org/wp-content/uploads/2014/12/InterpEvalToolkit_Sep07.pdf (посетен на 13.12.2019),

³⁴ Изследванията са групирани по методите, които използват за оценка на ефективността на интерпретацията, а именно – метод на наблюдението по време на интерпретативната програма, метод на фотографиране на посетителите, метод на наблюдението на поведението на посетителите, след участие в интерпретативна програма, наблюдение на следите от поведение на посетителите, анкетен метод, формални интервюта на посетителите, метод на фокус група на посетителите и метод на мисловна карта.

природата (природна интерпретация). Резултатите за този индикатор посочват в широки граници дали интерпретацията помага на посетителите да осъществят връзки и да правят изводи по тези въпроси.

Индикатор Б: Този индикатор е мярка за „разработване“, което всъщност представлява количеството мисли, провокирани от интерпретацията, които карат посетителите да се включат активно. „Провокацията“ се счита от много експерти за най-важният резултат от интерпретацията. Когато посетителите са провокирани да мислят, те са задвижени да направят връзка между интерпретираната тема и това, което вече знаят и чувстват. Следователно резултатите за този показател дават индикация доколко осъществената интерпретация е провокирала хората да обработват нови мисли за нещата, които са интерпретирани по време на програмата.

Индикатор С: Този индикатор отразява степента, в която интерпретацията кара посетителите да имат по-силно положително отношение към опазването на наследството (интерпретация на наследство) и опазването на природата (природна интерпретация). Резултатите за този показател дават широка индикация дали осъществената интерпретация води до това, посетителите да имат по-силно положително отношение към дългосрочната защита на видовете и ценностите, които съответното място представя.

Индикатор D: Този индикатор измерва цялостната (глобална) оценка на посетителите на определено място. По-конкретно, той отчита дали те намират интерпретационните дейности, които посещават, за приятни, добри, интересни и удовлетворяващи. Резултатите за този показател дават широк диапазон на цялостното удоволствие и удовлетворение на посетителите от предлаганата на място интерпретация.

Индикатор E: Този индикатор измерва дали интерпретацията, която се предлага е достатъчно добра, за да накара посетителите да

искат да имат още повече от нея. Резултатите за този показател дават широка индикация дали предложената интерпретация стимулира посетителите да искат да се потопят по-дълбоко в нещата, които се интерпретират.

Индикатор F: Този индикатор измерва важен икономически резултат от интерпретацията - дали посетителите са стимулирани да закупят продукт или сувенир, който е пряко свързан с историята, интерпретирана на определеното място (например бутилка вино на вратата на избата, кутия с шоколадови бонбони във фабриката (обект на посещение и интерпретация), пощенска картичка, дрехи или други продукти, които посетителят смята, че са пряко свързани с мястото. Резултатите за този индикатор дават представа дали интерпретацията стимулира „импулс за купуване“ сред посетителите.

Индикатор G: Този индикатор измерва дали интерпретацията е достатъчно добра, за да накара посетителите да искат да останат по-дълго навреме на определено място. Това може да има икономически последици, тъй като посетителите, които действително удължават престоя си, биха могли да похарчат допълнителни пари за храна или в магазин за подаръци и сувенири. Резултатите от този индикатор дават информация дали интерпретацията допринася посетителите да прекарват повече време на определено място, отколкото първоначално са планирали да прекарат.

Индикатор H: Този индикатор измерва степента, в която предложената и осъществена интерпретация стимулира посетителите да искат да се върнат на определено място още веднъж (повторно посещение). Разбира се, няма как със сигурност да се разбере дали посетителите действително се връщат на същото място, но резултатите по този показател дават широка индикация дали посетителите имат желание да го направят.

Индикатор I: Този индикатор измерва степента, в която предложената и осъществена на място интерпретация стимулира

посетителите да искат да кажат положителни неща на други хора за определеното място (положителна реклама от уста на уста). Резултатите за този показател дават широка индикация за това колко склонни са посетителите да кажат на други хора, че мястото или интерпретационната програма, в която са взели участие са интересни, приятни, струват си парите и времето за посещение и дали други хора трябва посетят конкретното място.

Индикатор J: Този индикатор измерва степента, в която посетителите смятат, че предложената интерпретация е подходяща и значима за живота им. Резултатите за този показател дават широка индикация за това дали посетителите са усетили интерпретацията свързана с неща, които вече знаят и от които се интересуват.

Индикатор K: Този индикатор на наблюдението позволява да се прецени доколко провежданите дейности провокират посетителите да взаимодействат с хората, представящи интерпретационната програма (т.е. водачи - интерпретатори и друг персонал, занимаващ се с интерпретация). В известен смисъл това е мярка за това каква е комуникацията с посетителите - еднопосочна или двупосочна. Резултатите за този индикатор дават подробна информация за количеството и видовете взаимодействие, които се случват между интерпретаторите и посетителите, кой го инициира и какви видове ответни реакции то предизвиква.

За изследване на нагласите и мнението на експертите към националните и природни паркове, които осъществяват интерпретативни услуги е приложен **метод на дълбочинното интервю**. Получената информация е анализирана по метода на анализ на съдържанието (контент анализа), като текстовете от всички интервюта са групирани по теми и резултатите са представени в графичен вид в матрица на отговорите.

ТРЕТА ГЛАВА

ПОСТИГАНЕ НА УСТОЙЧИВОСТ НА ТУРИСТИЧЕСКИЯ ИНТЕРЕС ЧРЕЗ ИНТЕРПРЕТАЦИЯТА ЗА ИЗБРАНА ТУРИСТИЧЕСКА ДЕСТИНАЦИЯ

Трета глава на дисертационния труд представя детайлен преглед на възможностите за управление на посетителите и ефектите, оказвани от тях върху околната среда, с фокус върху интерпретативните подходи. Анализирани са резултатите от проведени две анкетни изследвания, първото на нагласите на посетителите на Природен парк „Рилски манастир“ и второто на туристи, взели участие в интерпретативна програма, както и резултатите от дълбочинно интервю с експерти от националните и природни паркове в България, предоставящи интерпретативни услуги. Представен и апробиран е модел за ефективна интерпретация.

В първа точка, фокусът на изследването е поставен върху управлението на посетителите и на ефектите, оказвани от тях върху средата.

Според Воденска³⁵ промените, които могат да настъпят в следствие на туристически посещения могат да не бъдат забелязани веднага, особено когато броят на посетителите е малък или влиянието от провежданите туристически дейности не е твърде голямо. Тези промени обаче се натрупват бавно и постепенно в продължение на седмици, месеци или години и в крайна сметка може да се окаже, че те са нанесли поражения на околната среда, както и на икономическия живот на местната общност, така и на културния живот. Поради тази причина са необходими допълнителни управленски мерки, които да регулират движението на туристическите потоци и да ограничават тяхното въздействие върху биоразнообразието особено в природните

³⁵ Мониторинг Проект ОБРИР, София, 2002, стр.9

зони, поставени под защита. Това е една от причините тези райони да бъдат редовно наблюдавани и подлагани на мониторинг.

Дирекция на Национален парк „Рила“ например, провежда ежегоден мониторинг на туристическия поток от 2000 г.³⁶, като целта е установяването на приблизителния брой туристи на защитената територия, както и някои особености в структурата и разпределението на туристическите потоци. Дирекция на национален парк „Пирин“ провежда мониторинг на туристическия поток от 2007 г. насам с цел подпомагане на неговото управление и определяне степента на въздействие върху биоразнообразието. В НП „Централен Балкан“ също се извършва ежегоден „Мониторинг на туристическия поток“, целящ да даде по-ясна представа на ръководството на Парка, до колко туристическите обекти в него са натоварени и какъв е обема на човекопотока, преминаващ през него. Събраните данни дават възможност за вземане на съответните управленски решения и мерки от гледна точка на повишено внимание към по-натоварените туристически обекти, както и повишено внимание през месеците и периодите с по-голям брой посетители по отношение на тяхната безопасност и безпрепятствено осъществяване на преходите по туристическите маршрути.

Общият брой на посетителите в Национален парк „Рила“ за периода 2018 – 2019 година е съответно 167 294 и 271 000. За Национален парк „Пирин“ данните от мониторинга на туристопотока, проведен в рамките на ежегодните мониторингови дейности, показват, че през 2018 г. НП „Пирин“ е посетен от 1 060 793 души. Този резултат включва всички посещения и от празнични дни, състезания и др. пикови натоварвания, както и данни от зимните ски курорти в гр. Банско и гр. Добринище, като по данни на Дирекцията, в огромното си мнозинство това са посещения от скиори. Освен българи, които са

³⁶Кирилов, Ст., Проблеми в развитието на екотуризма в региона на Национален парк „Рила“, Лесовъдска мисъл 1/2009 (37) стр.265-273

преобладаващото мнозинство, посетителите са главно от съседните балкански страни, англичани, руснаци, украинци и латвийци. Данните от мониторинга на ДНП „Пирин“ сочат, че през 2019 г. паркът е посетен от 340 162 туристи, като по мнението на експертите в Дирекцията се наблюдава повишен интерес на туристите към парка, като защитена територия за туризъм.

В национален парк „Централен Балкан“ данните показват по-малка посещаемост в сравнение с НП „Рила“ и НП „Пирин“, но тенденцията за увеличаване на посещаемостта се запазва.

За разлика от националните паркове в природните паркове провеждането на мониторинг на посетителите се прави сравнително рядко, обикновено когато се подготвя разработване или актуализация на План за управление или е предвидена проектна дейност, която включва мониторинг на туристическия поток или проучване на посетителите. В тези случаи се провеждат мащабни проучвателни дейности, които не само осигуряват данни за преминаващите пред защитената територия брой посетители, но и разнообразна информация, касаеща тяхното мнение за парка и предоставяните услуги, така и за техните предпочитания и възприемчивост към съответната защитена територия. В Природен парк „Персина“ от създаването на парка до момента, мониторинг на посетителския поток е правен само веднъж, в периода 2012 – 2013 г. по време на подготовката на Плана за управление. Природен парк „Рилски манастир“ например, провежда проучване на туристическия поток, заедно с проучване на нагласите на посетителите през 2003 г., когато се изпълняват дейности по подготовка на Плана за управление на парка. Следващи изследвания в тази посока са правени през 2007 и 2008 г., когато в рамките на изпълнение на проект на парка, се осъществява преброяване на туристите, посещаващи НП „Рилски манастир“, без обаче да се прави по-задълбочено проучване на посетителските нагласи и мнения. Липсата на регулярност в провеждане на мониторинг на туристическия поток оказва негативно

влияние върху управлението на посетителите и техните въздействия върху околната среда, което от своя страна би могло да доведе до унищожаване на ценни природни и туристически ресурси, а от там и до проблеми с устойчивостта на туристическата дестинация.

Водещ принцип за развитието на туризъм в националните и природни паркове е да се управляват природните и човешки ресурси по такъв начин, че от една страна удоволствието на посетителите от съприкосновение с природата да се доведе до максимум, а от друга страна да се сведе до минимум отрицателното въздействие на туризма. Това изисква обективна оценка на потенциалните отрицателни въздействия и подробен анализ за това как да бъде използван огромният туристически потенциал, който предоставят защитените територии. Дори и защитени, националните и природни паркове нямат имунитет срещу влошаване на природата при неподходящо управление, натиск от страна на местното население, живеещо в прилежащите райони и прекалено високите равнища на туристическо ползване. Един от най-сериозните проблеми на много защитени територии е как да се справят с увеличаващия се брой посетители, търсещи възможности за рекреация в природна среда. Ползите от туризъм в националните и природни паркове може да са значителни, но обратният ефект, който неминуемо придружава положителния трябва да бъде внимателно разглеждан и третиран с точно планиране и ефективно управление.

В точка втора на глава трета е извършен анализ и оценка на ролята на интерпретацията, като за нуждите на настоящият дисертационен труд е избрана дестинацията със статут на защитената територия - Природен парк „Рилски манастир”.

ПП „Рилски манастир“ е разположен в югозападната част на България в Рила. Надморската му височина варира от 750 м в най-ниските части на парка до 2713 м н.в. Особеният статут на парка се определя от Закона за защитените територии , но е и важно е да се

отбележи, че опазването на ПП „Рилски манастир“, по същество като защитена територия от II категория по IUCN, съответства на духа и целите на тези базови за природозащитата национални и международни документи.

ПП „Рилски манастир“ е защитена територия с изключително биологично разнообразие в национален и международен мащаб. Паркът е една от териториите с най-високо хабитатно разнообразие в България и Европа, което включва 85 различни типа хабитати, представляващи 21% от хабитатите в страната установени по програмата CORINE, наличие на 4 хабитата без аналог в класификацията на хабитатите на Палеарктика, както и 22 европейски застрашени хабитати изискващи специфични природозащитни мерки съгласно Резолюция № 4 (06.12.1996) и 28 хабитата включени в Приложение № 1 на Директивата за хабитатите на ЕС. ПП „Рилски манастир“ е една от трите най-важни територии в България за опазване на алпийския тип птици, ключова част от международната мрежа от Орнитологично важни места със световна значимост за птиците от алпийския биом.

Същевременно, туризмът е най-значимата дейност на територията на парка, както и най-значимият потенциален източник на устойчиви доходи за частните собственици на земи и обектите от обслужващата сфера. ПП „Рилски манастир“ е втората по посещаемост защитена територия в страната, след ПП „Витоша“. Освен това през територията на парка преминават много туристически маршрути от локално, национално и международно значение.

Към настоящия момент не съществува достатъчно прецизна и добре организирана система за отчитане броя на посетителите в ППРМ. От съществуването на парка до сега са правени само две организирани целенасочени наблюдения на цялостния туристически поток. Първото е направено през 2001 г. по време на проучванията, свързани с разработване на Плана за управление на парка.

Изчисленията от това изследване са направени с прилагане на метода на представителната статистическа извадка, на базата на един сезон на теренна работа и последваща статистическа екстраполация на данните. Второто е осъществено през периода 2007 и 2008 година, в рамките на изпълнение на проект на Дирекцията на парка.³⁷ Данните за посещаемостта на Природен парк „Рилски манастир“ показват, че през 2001 година³⁸, са реализирани между 495 000 и 570 000 посещения. От тях около 1/3 (между 163 350 и 190 000) са на чужди граждани. Българите, посетили територията на парка се разпределят както следва: 12% (между 59 400 и 68 400) са ученически екскурзии; близо 6% (29 700-34 200) са на жители на околните населени места и 49% (242 550-279 300) са на българи от други части на страната.

За периода 2001-2007 г. няма правени проучвания, но данните показват значително увеличение (с над 223 600 за 5 години) до 2007 година, когато Природен парк „Рилски манастир“ е посетен от 793 697 бр. посетители: богомолци, гости и туристи. Мониторинга на посетителския поток на Дирекция на Природен парк „Рилски манастир“ за 2007-2008 година³⁹ показва, че една година по-късно посетителите в парка са се увеличили значително и техният брой надхвърля 1 000 000 души, което показва 22.5.% увеличение на посетителите. Въз основа на експертното мнение, получено след направено допитване до експерти, работещи в Природен парк „Рилски манастир“, се очертава тенденция към плавно се увеличение на броя на туристите, посещаващи територията на парка, като според тяхното

³⁷ Проект „Създаване на общ имидж на парка“ осъществен и със средства от Фондациите DBU и „Алфред Тьопфер“- Германия.

³⁸ Природен парк „Рилски манастир“. Значимост на територията, инструменти за съвременно опазване на природата и планиране на управлението. Проект „ОБРИП“, ADR-България, План за управление на ПП „Рилски манастир“, януари 2002 г., стр. 12.

³⁹ Мониторинг на посетителския поток и потока от моторни превозни средства на територията на Природен парк „Рилски манастир“ за 2007-2008 г., Дирекция на Природен парк „Рилски манастир“, Рила, 2009, стр. 27-40.

експертно мнение броят на посетителите през последните две години се очертава между 850 000 – 900 000 туристи.

На туризма се гледа като на законосъобразна и желана форма на земеползване в Парка. Тази идеална цел е насочена към развитието и укрепването на управлението и организацията на туризма и туристическата информация, в съответствие с ценностите на Парка. Също така е от изключителна важност да се насърчават нови форми на туризъм, предоставящи на посетителите по-положителни и разнообразни преживявания, намаляващи вредните последици за природната среда и същевременно предоставящи възможности за генериране на доходи за собствениците и икономически растеж на Парка. Тези цели могат да бъдат успешно постигнати с подходите на интерпретацията. Всъщност, както отбелязват Tubb⁴⁰ и Хам⁴¹, ако е добре планирана, интерпретацията способства за постигане целите на устойчивото развитие именно чрез туризма. Туристите са обект на въздействие, като посредством прилагане на интерпретативни техники или включването им в интерпретативни програми те повишават познанията си за средата в която пребивават, в следствие на което се повишава тяхната осъзнатост, съпричастност и ангажираност към нейното опазване. Това е и причината някои експерти⁴² да определят интерпретацията като „печеливша“ ситуация и за мениджърите на околната среда и за туристите.

Към 2018 година ПП „Рилски манастир“ не предлага интерпретативни маршрути на своите посетители. Към този времеви период е проведен първият етап на проучване нагласите на туристите

⁴⁰ Tubb, K.N. An evaluation of the effectiveness of interpretation within Dartmoor National Park in reaching the goals of sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism* 11 (6), 2003, pp. 476–498.

⁴¹ Ham, S.H. *Interpretation: Making a Difference on Purpose*, Fulcrum Publishing, Golden, CO., 2013

⁴² Orams, M. Using Interpretation to Manage Nature-based Tourism, *Journal of Sustainable Tourism* – 4, 1996, стр.81-94.

през месеците юли – септември 2018 г. Разпространени са общо 500 анкети – 300 на български език и 200 на английски език, от които са върнати попълнени 394. Обхванати са общо 394 мъже и жени на възраст над 16 години, посетили ППРМ. От 394-те участника в анкетното проучване мъжете са 55 %, а жени 45 %. Резултатите получени от анкетата показват, че делът на българските туристи е 62 %, а на чуждестранните туристи – 38 %. От чуждестранните туристи най-голям е делът на идващите от Германия, с 28 % от общия брой анкетираните. На второ място се нарежда Франция с 22 %. 15 % от туристите са посочили Англия като държавата, в която живеят. Туристите от Холандия заемат четвърто място с 10%, следвани от тези от Чехия с 6 %. Участниците в анкетното проучване, които са посочили Испания и Белгия за страната, от която идват застават на шесто място с по 4 %. Държавите Финландия, Ирландия, Китай, Австралия и САЩ са включени в изследването с единични представители.

Българските туристи са от всички възрастови групи. При чуждестранните туристи преобладават по-възрастните такива, но конкретно французите и холандците, посещаващи парка са в по-младата възраст до 35 години. Повече от половината от анкетираните – 64% посочват като основна причина за посещението на природния парк ваканция и почивка. Обучението се нарежда на второ място сред причините за избор за посещение, което може да се обясни с това, че Дирекцията на ПП „Рилски манастир“ организира в своя посетителски и информационен център редица семинари и обучения по различни проекти, в които вземат участие както специалисти по опазването на околната среда и изследването на биологичното разнообразие, така и провежда практически занимания за студенти и ученици на територията на парка. 30% от респондентите познават района добре и идват често, докато за половината от анкетираните мястото е ново и идват за първи път. От тях 20% планират отдавна това посещение, докато за 24% Природен парк „Рилски манастир“ се явява една

привлекателна нова дестинация, която да посетят за първи път. 17% са посочили като отговор „Друго“ и дават следните причини за вземане на решение за посещение: „Част съм от организирана група“, „Предложение от Травелгайд“, „предложение от Booking.com“ и др.

На един от основните въпроси в анкетното проучване „Запознати ли сте с понятието „Туристическа интерпретация?“, 1/3 от респондентите дават положителен отговор, докато 60% не са запознати, а 6% не са отговорили на въпроса. Анализирайки получения резултат се налага извода, че по-голямата част посетителите на Природен парк „Рилски манастир“ не са запознати с понятието „Туристическа интерпретация“, което *потвърждава и една от подтезите (подтеза 2) на настоящия дисертационен труд*. Особено важен момент е нагласата на повече от половината от анкетираните (62%) да ползват услугите на водач-интерпретатор по време на пребиваването си в парка.

Характерно за интерпретацията е, че тя въздейства на хората чрез послания, които се предават от водача интерпретатор към туристите, с цел те да научат повече за природните обекти, в следствие на което да проявяват разбиране и да се отнасят по-отговорно към природата и околната среда. В случай обаче, че няма интерпретатор, който да направи това, възможностите на туристите да научат нещо самостоятелно са по-малки. Ето защо при това първо изследване анализът на резултатите бе повлиян особено от получените отговори на въпроса „Наличните информационни материали задоволиха ли вашата потребност от знания за парка и неговите атракции?“ Установено е, че за 66% от анкетираните информационните брошури и атракции, предоставяни от парка, не са достатъчни и не оказват очаквания познавателен ефект върху туристите.

Анализът и направените изводи от анкетата бяха предоставени на Дирекцията на Природен парк „Рилски манастир“. Конкретната

препоръка беше отправена към парка: *да се въведе интерпретация като инструмент за предлагане на природен туризъм, както и да обучи водачи-интерпретатори в основните техники на интерпретацията.*

За целта са анализирани предпоставките за природна интерпретация в Природен парк „Рилски манастир“. Конкретните предложения за адаптиране на избраните маршрути на територията на Природен парк „Рилски манастир“ като интерпретативни маршрути, са съобразени с необходимостта от поставяне на фокуса върху осъществяване на туристически посещения на дестинацията, при повишена осъзнатост от страна на туристите и с грижа за опазване на околната среда. Това може да бъде постигнато чрез работата на водачи-интерпретатори, които притежават необходимата подготовка и са преминали през обучение по природна интерпретация.

В тази връзка бяха дадени насоки на природния парк, относно основните елементи, които трябва да бъдат включени в съдържанието на обучителните програми по природна интерпретация, според литературата.

След финализирането на обучението на водачи-интерпретатори, паркът разработи интерпретационен маршрут, предназначен да отговори на по-високите нужди на туристите от специализирана информация. Маршрутът е достъпен за деца, възрастни хора, както и за хора с увреждания. Той е маркиран, определена е тема-послание, определени са конкретни спирки, където вниманието на посетителите е фокусирано върху природния феномен, който може да се наблюдава в този момент. Маршрутът се обслужва и от специално обучен водач-интерпретатор.

С оглед на поставената основна цел на настоящия дисертационен труд възниква необходимост от структуриране на втора допълнителна анкетна карта за изследване, която е адаптирана по специално създадения за оценка на ефекта от интерпретация

въпросник в модела на Ham & Weiler⁴³. В процеса на адаптиране на втората анкетна карта е осъществен контакт с единия от авторите на модела за оценка на интерпретацията - Сам Хам, който е водещ експерт в областта на интерпретацията. Той е запознат от автора с настоящата разработка, в следствие на което е осъществена експертна консултация за изясняване спецификата на изследването и е потърсено позволение (Приложение №3) за използване на разработения от Хам въпросник и метод за оценка на интерпретацията, както и допълнителни насоки за прилагането му.

По този начин се завърши необходимата подготовка за втората фаза на настоящото изследване, която бе проведена в периода май-август 2019 г. Към момента на проучване, паркът вече има интерпретативна програма по маршрут с тема „Старата железница разказва истории“, разработена съгласно специфичните изисквания за постигане на максимален ефект от интерпретацията. Така разработената интерпретативна програма⁴⁴ е предложена като услуга в Посетителския и информационен център към природния парк и се предлага за провеждане в периода от месец май до месец август при заявен интерес от страна на туристите. За целия период програмата е проведена 8 пъти, като към нея са проявили интерес организирани туристи, съставляващи 8 групи, посетили парка в различно време. Общо 130 въпросници бяха раздадени на българските и чуждестранни

⁴³ Ham, S. & Weiler, B. Interpretation Evaluation Tool Kit. Methods and tools for assessing the effectiveness of face-to-face interpretive programs, CRC for Sustainable Tourism Pty Ltd., 2005.

⁴⁴ Програмата е разработена в рамките на проект „Водачи в защитените територии на България“ (Schutzgebietsguides für Bulgarien - Pilotprojekt generaübergreifende Tandem - Teams, DBU AZ 33202/01) Проектът е финансиран от Германската федерална фондация за околна среда DBU (Deutsche Bundesstiftung Umwelt) и е изпълнен в периода 17.1.2018 г. - 31.11.2019 г. Водещ партньор от немска страна е Terolog GmbH, в партньорство с ВТЕ, Tourism and Regional Consulting, а партньори от българска страна са Пирински туристически форум и Дирекция на Природен парк „Рилски манастир“.

организираните туристи по време на 8 интерпретативни програми по създадения интерпретативен маршрут. От тях 38 са надлежно попълнени и върнати. Ограничението на броя попълнени въпросници се дължи на факта, че организираните туристи спазват програма, стриктно разпределена по часове, което се отрази негативно върху възможността на туристите да попълнят анкетните карти.

Получените резултати от втората анкета също са обработени с помощта на програмата SPSS. Честотен анализ е използван за определяне на профила на респондентите: по-голямата част от тях са чужденци - 63%; българите са 37%. Всички туристи са на средна възраст; групата мъже леко превъзхожда жените респонденти.

Получените от респондентите данни са обработени по метода на Weiler & Nam и тяхната скала от 11 показателя. Взети заедно, те покриват обхвата на три основни категории емоционални състояния и свързани с тях ефекти в интерпретацията, а именно: когнитивни, афективни и поведенчески ефекти.

Чрез използването на инструментите за оценка на ефективността на интерпретативните програми „лице в лице“ на Хам и Уейлър, могат да бъдат събрани данни и изведени резултати, които да помогнат да се идентифицира дали проведените интерпретативни турове постигат предварително заложените в програмата основни цели или не. Но също така може да се идентифицират стъпки за усъвършенстване и по-успешно постигане на целите на интерпретативната програма, както и подобряване на нейните резултати. Резултатите от обработените въпросници като цяло показват, че интерпретативната програма, провеждана в Природен парк „Рилски манастир“ оказва положителен ефект върху преживяванията на туристите и на практика не се наблюдават крайно негативни оценки.

Освен това резултатите показват, че интерпретацията въздейства в значителна степен върху туристите и се възприема

положително от тях, дори и те да не са запознати предварително с нейните особености и предназначение. Интерпретацията с водач - интерпретатор е по-силно въздействаща най-вече защото водачът-интерпретатор може да демонстрира поведение, щадящо околната среда и това да бъде възприето като модел на поведение от туристите, участващи в интерпретативната програма. Това е особено важен момент, когато се визират защитени територии, в които има голям брой посетители, които трябва да съблюдават ограниченията по отношение на силно чувствителните на човешко въздействие зони. Неличните подходи на интерпретация са подходящи, но само в случай, че няма възможност за присъствие на интерпретатор на място. Така, при наличието на определени обстоятелства неперсоналната комуникация също може да бъде ефективна.

Отговорът на въпроса има ли разлика в задоволеността на потребностите на посетителите от информация за парка преди прилагане на интерпретация и след прилагане на интерпретация се дава чрез използване на дадената от SPSS опция за Тест на свързаните извадки (Paired Samples TTest), който генерира две хипотези, отговарящи на предположенията – “не, няма разлика в задоволеността на потребностите им от информация” и “да, има разлика”. Полученият след обработката резултат, показва статистически значима разлика между средните стойности на двете изследвани променливи, от където можем да направим заключението, че степента на задоволеност от знания на посетителите на парка преди и след прилагането на интерпретация е различна, което означава, че отхвърляме хипотеза $H_0: \mu_1 = \mu_2$ и приемаме хипотеза $H_1: \mu_1 \neq \mu_2$ или *интерпретацията оказва положително влияние върху задоволеността на посетителите от знания за парка и неговите природни атракции*. Което от своя страна води до потвърждаване на първата подтеза на настоящето изследване, а именно: *прилагането на интерпретация в защитените територии създава условия за повишаване ефективността на комуникацията с туристите и води до*

разкриване на неоползотворените възможности за туристическо развитие в контекста на устойчивостта.

Последната фаза на изследването включва дълбочинни интервюта с експерти от националните и природни паркове в България, които се занимават с природна интерпретация в съответните защитени територии. Интервютата са проведени в периода 2018-2020 година и обхващат 11 дирекции на природни паркове и 3 дирекции на национални паркове – общо 14 интервюта. Продължителността на интервютата варира от 20 минути до 40 минути. Получената информация от проведените дълбочинни интервюта с 14 експерти от защитените територии, практикуващи интерпретация е анализирана по метода на анализ на съдържанието (контент анализ). Резултатите показват, че единственият въпрос по който всички респонденти са единодушни, това е необходимостта от обучение в сферата на интерпретацията. „Да, има необходимост. В България интерпретацията едва сега навлиза и има огромна необходимост от обучение“, освен това „Много е хубаво да има обучение, защото туризма се развива, туристите се развиват и стават все по-взискателни и водачите трябва да се развиват“.

В тази връзка обаче, почти всички смятат, че съществуват някои трудности в практическото прилагане на интерпретацията, като сред водещите трудности те определят липсата на финансиране, недостига или липсата на кадри, както и липса на опит и обучения, а една малка част от респондентите признават, че и владенето на чужди езици поражда трудности при прилагането на ефективна интерпретация.

„Към момента все още не се оценява този вид услуга и не се стимулират както държавните служители в защитените територии, така и фирмите, които предлагат подобни туристически дейности. Няма достатъчно кадри, които да се занимават с интерпретация и нейното прилагане“.

„Непознаване на проблематиката, и съответно не отдаване на необходимото ѝ приоритетно значение за нейното ежедневно прилагане“.

„Подценяване на важноста на интерпретацията. Основно непознаването на тази концепция, липсата на достъпна на български информация“.

„Трудностите произлизат от липсата на добре подготвени интерпретатори. Които да могат да реагират при всяка една ситуация. Човешкият фактор – там са най-големите трудности“.

В обобщение, резултатът от дълбочинните интервюта потвърждава третата подтеза на настоящия дисертационен труд, а именно, *че има необходимост от създаване и провеждане на продължаващо обучение на водачи-интерпретатори, както и, че приложението на ефективна интерпретация ще доведе до постигне на цялостен и устойчив социално-икономически ефект в защитените територии и разкриване на неоползотворените възможности за туристическо развитие.*

В трета точка на трета глава е разработен *Модел за ефективна интерпретация*, основаващ се на последователни стъпки, както и набор от стратегически подходи, които да обединят всички заинтересовани от развитието на интерпретацията страни и да осигурят успешното прилагане на интерпретацията, така че от една страна това да доведе до повишаване на удовлетвореността на туристите, а от друга да се постигне устойчиво развитие на туристическата дестинация.

Фигура 1. Модел за ефективна интерпретация⁴⁵

Източник: Авторска разработка

⁴⁵ В Дисертационния труд фигурата е под №3.26

Моделът за ефективна интерпретация е представен на дирекциите на природни и национални паркове по време на посещенията за провеждане на дълбочинните интервюта с експертите, в следствие на което бяха получени два броя отзиви от ДНП “Рила” и ДПП ”Беласица” (Приложение №9 и Приложение №10), които споделят мнение, че Моделът за ефективна интерпретация съобразява значими аспекти във връзка с управленските концепции за защитени територии и считат, че той може да бъде внедрен в техните паркови райони, следвайки последователността на заложените в него основни етапи.

Моделът за ефективна интерпретация дава основа за бъдещо прилагане във всички природни и национални паркове в България. Той може да намери своето място при разработването на бъдещи проекти, с фокус върху подобряване на комуникацията с посетителите, както и за повишаване на тяхната отговорност към опазването на околната среда. Чрез прилагането на модела се очертават добри перспективи за развитието на устойчив туризъм и екологосъобразен поминък на местното население, в граничещите с парковете райони, както и осъществяването на научни, образователни и рекреационни дейности. Същевременно интерпретацията е заложена в управленските дългосрочни цели на Плановете за управление на защитените територии и Моделът за ефективна интерпретация в голяма степен ще допринесе за изпълнението на приоритетните цели, като „Създаване на условия за развитие на устойчив туризъм“, „Изготвяне на интерпретативни материали за представяне на парка“, както и „Интерпретиране и образование“. За да може обаче интерперацията да изпълни една от основните си цели, а именно устойчиво развитие на туризма при балансирано използване и опазване на природните ресурси, е необходимо усилията да бъдат насочени към интегриране на интерпретацията в туристическото предлагане. В тази връзка е необходимо създаване на партньорства и

тясно сътрудничество между заинтересованите страни⁴⁶ и да бъдат положени усилия за създаване на нови туристически продукти, включващи интерпретация, промотирането им, чрез на набор от подходящи маркетингови средства, така че да бъде валоризиран потенциала на интерпретацията като възможност за устойчиво развитие на защитената територия във връзка с туризма.

⁴⁶ Заинтересованите страни са идентифицирани и представени схематично във Фиг. 3.27 от дисертацията

IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Пандемията COVID-19 за парализира целия свят и го остави в застои. Туризмът понесе най-сериозният удар от всички икономически сектори. Стотици хиляди фирми и обекти в сферата на туризма бяха затворени, милиони хора останаха без работа, което доведе до огромни материални и финансови загуби. Експерти в сферата на туризма изразяват мнения, че въпреки тези тежки времена, туризмът показва несравнима способност да се възстановява от криза. Туристическите центрове вероятно ще стартират агресивна програма за възстановяване от вируса веднага щом пандемията отшуми. Освен това секторът е уникално позициониран да води до широко обществено възстановяване, задвижвайки икономическия растеж, създавайки работни места и преобразувайки живота. Ето защо в настоящият момент е от изключително важно значение как да се подходи към възстановяването на туризма, така че да не се достигне отново до туристически дестинации, обременени от свръхтуризъм, както и такива унищожавани от липсата на устойчиво използване на природните ресурси.

Именно тук темата за интерпретацията отново е изключително актуална, като възможност за постигане на устойчивост в туристическите дестинации. В тази връзка защитените територии, играят важна роля за опазването на чувствителните екосистеми. Независимо от техния статус, те по дефиниция са земи или водни площи, за които се предполага, че са изправени пред заплахи сега или в бъдеще, в следствие на въздействието, което им оказва човешката дейност. Такава заплаха би могла да бъде породена от неефективно ползване на съществуващите туристически ресурси, поради липса на интерпретация на природното и културно-историческото наследство. Това от своя страна води до по-ниска удовлетвореност на туристите, поради не пълно разбиране на спецификите на средата, в която пребивават при посещение на защитените територии, в резултат на

което се намалява атрактивността на защитените територии като туристически дестинации за практикуване на устойчив туризъм. Обикновено основната цел на управлението е устойчиво да се запазят качествата и характеристиките, които се съдържат в тези територии на природното наследство по такъв начин, че ползите, които те предоставят (независимо дали са екологични, икономически, научни или културни) да могат да бъдат използвани продължително време или в най-добрия случай безкрайно. Така защитените територии по подразбиране осигуряват концепцията за устойчиво развитие. Същевременно на туризма се гледа като на законосъобразна и желана форма на земеползване в защитените територии. Освен това е от изключителна важност да се насърчават нови форми на туризъм, предоставящи на посетителите по-положителни и разнообразни преживявания, намаляващи вредните последици за природната среда и същевременно предоставящи възможности за генериране на доходи за местното население и икономически растеж. Тези цели могат да бъдат успешно постигнати с подходите на интерпретацията. В тази връзка в България съществува обективна необходимост от възприемане на активни действия по отношение на управлението и осъществяването на туристическите дейности в защитените територии, които да направят паралели между устойчивостта като концепция, развитието на туризма в териториите под режим на защита в България и удовлетвореността на туристите, като се прилага използването на инструментариума на интерпретацията.

V. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Въз основа на систематизиране и критична оценка на съществуващите разбирания за същността и особеностите на интерпретацията е дефинирано понятието интерпретация в туризма, както и е установена връзката между ефективната интерпретация и устойчиво развитие на туризма;

2. Проучено е състоянието и развитието на интерпретацията в България и по-конкретно в защитените територии и са дефинирани насоки за подобряване съществуващите управленски практики за прилагане на интерпретация в защитените територии при устойчивото развитие на туризма;

3. Оценено и анализирано е влиянието на интерпретацията върху удовлетвореността на туристите в защитените територии, поставено във връзка формиране на решение за бъдещи посещения, при повишена осъзнатост, съпричастност и ангажираност към опазването на околната среда;

4. Адаптиран е метода на Хам и Уейлър за оценка на ефективността на интерпретацията, като е разработен и апробиран модел, отразяващ спецификата в защитените територии в България.

5. Изведени са препоръки за ефективна интерпретация в защитените територии в България.

VI. ПУБЛИКАЦИИ, СВЪРЗАНИ С ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Pashova R. (2018) “Belasitsa Nature Park – an example of sustainable tourism development”, XIII International Scientific Conference on Service Sector INSCOSES 2018, Ohrid, Republic of Macedonia 14 – 15.09.2018, Proceedings Book 2018, pp. 523-535; DOI 10.20544/HORIZONS.A.23.2.18

2. Manzurova R., Pashova R. (2019) “Environmentally responsible behavioral intention: a condition for competitiveness of the tourist enterprise empirical study in Bulgaria” списание "Икономика и управление" бр. 1/2019, издание на Стопанския факултет при ЮЗУ “Неофит Рилски” pp. 126-136, ISSN: 2367-7600; 1312-594X

3. Stankova M., Pashova R. (2019) “Improving opportunities for economic development in protected areas in Bulgaria through sustainable tourism”, “Enhancing competitiveness of national economies and enterprises”, Thematic collection of papers of international significance-Faculty of Economics, University of Niš, 2019 pp. 87-108, ISBN: 978-86-6139-183-5

4. Пашова Р. (2019) „Модел за обучение на туристически водачи - интерпретатори, работещи в българските защитени територии при устойчиво развитие на туризма“, XXVIII Международна конференция за млади учени 13-14 юни 2019 г. в Благоевград стр. 122-130

5. Пашова Р. (2019) „Нови възможности за развитие на устойчив туризъм в Природен парк „Рилски манастир“, „Пирински книжовни листи“, издание на ЧБУ – „Колеж по туризъм” –гр. Благоевград, бр. X, 2019, ISSN: 1312 –6911, стр.115-123

6. Stankova M., Pashova R. (2020) „Effective interpretation in nature-based tourism as a tool for sustainability“ 25th International Congress TOURISM AND HOSPITALITY INDUSTRY 2020, TRENDS AND CHALLENGES, Opatija, May 4 – 6 2020, ISSN 2623-7407, pp. 277-288

7. Пашова Р., Кирилов Ст. (2020) „Интерпретация на природното и културно-историческо наследство в контекста на устойчивия туризъм“ XVI Международна научна конференция “Науката и дигитализацията в полза на бизнеса, образованието и туризма”, Изд. Висше училище по мениджмънт – Варна, Том XIII, ISSN 2367-7368, стр. 249-258